

VLADIMÍRA VRAJOVÁ*

**„V tých dlhých nociach dlho premýšľavam o tebe,
Slavianstvo, náš svete ty!“****Slovania a slovanská vzájomnosť
vo výrazovom pláne lyriky P. O. Hviezdoslava**

VRAJOVÁ, V.: „In those long nights I think about you for a long time, Slavonicity, our world thou!“ Slavs and Slavic reciprocity in the expressive plan of P. O. Hviezdoslav's lyrics. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 1, pp. 95-108 (Bratislava).

The paper focuses on the poetic depiction of Slavs and Slavic reciprocity in the poetry of P. O. Hviezdoslav with a national and social theme. The aim is to abstract the authoring strategies, which are applied in the representation of Slavonicity at the lexical and morpho-syntactic level. The research sample consists of 42 poems written between 1868 and 1914 with an explicit Slavic focus. Methodologically, the research falls into the field of general linguistics (stylistics). The results show the dominance of the anthropomorphic principle in metaphorical representation, which also demonstrates the postulates of cognitive linguistics. On the other hand, the functional application of verbal categories is primarily related to the degree of unification of the lyrical subject with the Slavs, but also to the accentuation of their unity/numerosity, (un)favourable state and (lack of) prospects for the future.

P. O. Hviezdoslav, superpersonal poetry, Slavic reciprocity, metaphor, stylistic analysis.

Úvod

Väčšia časť Hviezdoslavovho literárneho diela vznikla v období preferovania národnoreprezentatívnej funkcie slovesného umenia pred jeho estetickým poslaním.¹ Rozpor medzi spoločenskou úlohou slovenského spisovateľa a intímnymi básnickými podnetmi je reflektovaný aj v opozícii osobných a nadosobných determinantov, štýlotvorných činiteľov.² Vonkajšie determinanty Hviezdoslavovej národno-spoločenskej lyriky – medzi ktoré patria dobové požiadavky na slovenského spisovateľa, literárna tradícia alebo ideológia kresťanského fundamentalizmu, všeslovanskej vzájomnosti a idealizmu – by mali byť zohľadnené aj pri interpretácii. Výklad literárneho diela v tomto smere pozostáva z komentára o dobovom kontexte a vlastnej interpretačnej časti.³ Na druhej strane sú vnútorné determinanty ako bezdetné manželstvo, starnutie či smrť

* PhDr. Vladimíra Vrajová, Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, vrajova.vladimira@gmail.com.

¹ Bližšie pozri napr.: Hocheľ, I.: Symbolizmus v najširších súvislostiach. In: Romboid, 2001, roč. 36, č. 3, s. 87; Sedlák, I. a kol.: Dejiny slovenskej literatúry I. Martin – Bratislava: Vydavateľstvo Maticy slovenskej – Literárne informačné centrum, 2009, s. 521-522; Zajac, P.: Parnasizmus v slovenskej literatúre. In: Haman, A. – Tureček, D. (eds.): Český a slovenský literární parnasizmus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu. Brno: Host, 2015, s. 169, 186.

² Findra, J.: Štylistika súčasnej slovenčiny. Martin: Osveta, 2013, s. 243.

³ Steiger, E.: Poetika, interpretace, styl. Praha: Triáda, 2008, s. 248.

blízkych osôb premietnuté do obsahovo-motivického podložia reflexívnych básní. Literárne die-
lo je v prvom prípade subjektívnym obrazom doby, zatiaľ čo v druhom prípade spredmetnením
autorových skúseností, zážitkov alebo nálad.⁴

Slovanská vzájomnosť, ktorá sa v našom prostredí začala formovať na prelome osemnásteho
a devätnásteho storočia ako reakcia na tureckú expanziu, resp. na hrozbu germanizácie alebo
maďarizácie, sa po neúspešnej revolúcii 1848 – 1849 postupne zmenila z literárneho spojenia
slovanských národov⁵ na spojenie politické. Dôležitú úlohu pri tom zohral L. Štúr,⁶ neskôr pred-
stavitelia martinského centra, obzvlášť S. H. Vajanský.⁷ K posunu došlo aj v obsahovej náplni
termínu panslavizmus, ktorý pôvodne označoval „iba“ kultúrnu spoluprácu, ale postupne nado-
budol politické konotácie, a v druhej polovici devätnásteho storočia sa v Rakúsko-Uhorsku stal
synonymom vlastizrady, a to v súvislosti s akoukoľvek národnou aktivitou. Slovanská vzájom-
nosť tak v konečnom dôsledku prispela ku gradovaniu maďarizačných úsilí zo strany uhorských
štátnych predstaviteľov.⁸

Teoreticko-metodologické východiská a výskumná vzorka

Štúdia je sondou nadosobnej lyriky P. O. Hviezdoslava cez prizmu jazykovo-štylistického
stvárnenia Slovanov a slovanskej vzájomnosti, pričom relevanciu tejto témy v spisovateľovom
kánone demonštruje aj titulný citát prevzatý z básne Zawilińskému (*Dozvuky*). V centre vý-
skumnej pozornosti sa nachádza myšlienková výstavba Hviezdoslavovej lyriky, ale predovšet-
kým výrazové ustrojenie básnických útvarov. Funkčnou oporou je pri tom rozlíšenie hĺbkovej
a povrchovej organizácie (koherencie a kohézie), kde sa hĺbková organizácia vzťahuje na zora-
denie obsahovo-tematických segmentov, kým povrchová organizácia sa týka štýlém ako jazyko-
vých a kompozičných jednotiek.⁹

Cieľom výskumu je vo výrazovom pláne básní abstrahovať autorské postupy, ktoré sú uplat-
nené pri stvárnení Slovanstva a v ktorých sa prelína racionálnosť autorského zámeru, ovplyv-
neného vonkajšími determinantmi, s originalnosťou básnického vyjadrovania.¹⁰ Prezentácia vý-
sledkov je zúžená na lexikálne a morfo-syntaktické štýlém ako na najvýraznejšie indikátory

⁴ Orgoňová, O.: Od štrukturalistickej štylistiky k súčasnej štylistike v 21. storočí. In Múcsková, G. – Muziková, K. – Hargašová, Z. (eds.): *Philologica LXXII. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 298.

⁵ Napr. „*Vzájomnosť* je teda spoločné prijatie, vzájomná výmena a spojený pôžitok. Ale *literárna vzájomnosť* je spoločná účasť všetkých národných vetiev na duševných plodoch vlastného národa; je vzájomné kupovanie, čítanie spisov a kníh vydaných vo všetkých slovanských nárečiach. [...] Čo nie je vzájomnosť? Nespočíva v politickom spojení všetkých Slovanov ani v demagogických úkladoch alebo v revolučnej vzbure proti krajinským vládam a vládcom ľudu, z čoho vzniká len zmätok a nešťastie.“ Kollár, J.: *O literárnej vzájomnosti*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1954, s. 109, 111.

⁶ „Ak teda nie je možné ani jedno, ani druhé a Slovania sa nemôžu zorganizovať a rozvíjať ani vo federatívnych štátoch, ani pod Rakúskom, zostáva potom už len tretia možnosť, totiž pripojenie Slovanov k Rusku, a jedine tá je správna a má budúcnosť. Ruku na srdce, bratia, a odpovedzte: nebolo to práve Rusko, ktoré v našej smutnej minulosti svietilo ako maják v hľbokej noci nášho života? Nebolo to Rusko, ktoré oživilo naše nádeje, povzbudilo našu odvahu, vzkriesilo takmer vyhasnutú chuť do života? [...] Nie je to Rusko, čo svojim mocenským postojom núti našich nepriateľov aspoň trochu šetriť naše životy?“ Štúr, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993, s. 150.

⁷ K tomu napr.: Martinkovič, M.: *Historická koncepcia Slovanstva v politickom myslení S. H. Vajanského*. In: *Filozofia*, 2011, roč. 66, č. 1, s. 1013-1023.

⁸ Porovnaj: Bystrický, V. – Kováč, D. – Pešek, J.: *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava: Veda, 2012, s. 13-36; Heywood, A.: *Politické ideologie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 180; Podolan, P. – Viršínská, M.: *Slovenské dejiny III (1780 – 1914)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014, s. 282-327.

⁹ Findra, J.: *Štylistika súčasnej slovenčiny*, c. d., s. 181.

¹⁰ Ďurovič, L.: *Všeobecná jazykoveda a slavistika. Vybrané štúdie II*. Bratislava: Veda, 2005, s. 63-64; Orgoňová, O. – Dolník, J.: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010, s. 152-155, 179-182.

umeleckého a individuálneho štýlu. Súčasťou štúdie je aj náčrt obsahových a hodnototvorných aspektov hĺbkovej organizácie textu, ktorá jazykovo-štylistickú výstavbu determinuje.¹¹

Výskum sa realizuje vo výskumnom poli všeobecnej jazykovedy, konkrétne štylistiky s dôrazom na paradigmaticku J. Findru, a s využitím analyticko-interpretáčného prístupu. Doména básnickej obraznosti signalizuje funkčné prepojenie lingvistickej sondy s oblasťou poetiky a kognitívnej lingvistiky: v prvom prípade ide o aplikáciu metaforickej terminológie J. Zambora,¹² v druhom prípade o dominanciu antropocentrizmu v metaforickej konceptualizácii sveta.¹³

Výskumnú vzorku tvorí 42 národno-spoločenských básní, v ktorých je explicitné zameranie na Slovanov/Slovanstvo. Tieto texty boli selektované z databanky 187 slovesných umeleckých textov s nadosobnou tematikou, ktoré boli napísané v rozmedzí rokov 1868 – 1914 a ktoré predstavujú materiálovú základňu širšie koncipovanej dizertácie. Štruktúra výskumného súboru je so zreteľom na zastúpenie textov v jednotlivých básnických zbierkach a lyrických celkoch zhrnutá v Tabuľke 1.

	Prvotiny	Žalmy a hymny	Letorosty	Prechádzky jarom/letom	Stesky	Dozvuky	Krvavé sonety
Slovania	27	2	2	1	2	1	7
celkom	65	6	39	7	21	24	25

Tabuľka 1: Slovanová tematika v národno-spoločenskej lyrike.

Doslovné citovanie z textového korpusu označujeme úvodzovkami a kurzívou, pričom vynechané verše bez ohľadu na ich počet zapisujeme graficky ako / [...] /. Pri dokladovaní istého fenoménu používame kurzívu, a kvôli prehľadnosti, resp. zrozumiteľnosti spravidla meníme slovosled, modifikujeme slovné tvary, vynechávame niektoré vetné členy a pod. Vzhľadom na jazykové zameranie výskumu pristupujeme k materiálovej základni ako k jednému celku bez zohľadnenia literárneho, vnútrotextového okolia, v ktorom sa stváranie Slovanov funkčne a významovo potvrdzuje. Uvedenie názvu, resp. incipitu lyrického textu uplatňujeme v prípade výnimočného alebo singularne exponovaného javu.

Výsledky

Výsledky sú predstavené so zohľadnením diferenciacie lexikálnych a morfo-syntaktických štýlov v troch bodoch: v prvom rade ide o priamu denomináciu Slovanov, ďalej o zobrazenie Slovanov vo väčších vnútrotextových celkoch s využitím metafor ako expresívnych prostriedkov umeleckého štýlu, a nakoniec o opozície na úrovni gramatických kategórií reflektované v syntaktických konštrukciách.

a) denominácia Slovanov

Pri bezprostrednom odkazovaní na Slovanov sú použité menné referenčné výrazy, zámena a v prvom rade vlastné mená. Pri rozbere denominácií abstrahujeme od predikácie a od mennej

¹¹ Findra, J.: Štylistika súčasnej slovenčiny, c. d., s. 119, 181-183.

¹² Zambor, J.: Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu. Bratislava: Veda, 2010, s. 14-27.

¹³ K problematike antropocentrickej v jazyku, telesnému ukotveniu ľudskej kognície a konceptu stelesňovania pozri napr. Geeraerts, D.: Teorie lexikální sémantiky. Praha: Karolinum, 2019, s. 209-215; Lakoff, G. – Johnson, M.: Metafory, kterými žijeme. Brno: Host, 2002, 280 s.; Vaňko, J.: Antropocentrismus v jazyku a jazykovede. In Vaňko, J. (ed.): Obraz člověka v jazyku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2014, s. 13-14; Vaňková, I.: Nádoba plná řeči. Praha: Karolinum, 2007, s. 40-67; Vaňková I. a kol.: Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum, 2005, s. 59-66.

časti slovesno-menného prísudku, ale sústreďujeme sa na referenčné výrazy vo funkcii podmetu, predmetu, nezhodného prívlastku a príslovkového určenia. Vo vymedzenom rámci je najfrekvencovanejšia referencia etnonymom Slaviani (v synekdochickom použití singuláru namiesto plurálu), resp. Slaviani a kolektívom Slavianstvo/Slávstvo; menej zastúpené je ekvivalentné etnonymum Slovan/Slovania a kolektívum Slovanstvo. Od uvedených je potrebné odlišiť onymum Slovien (čiže Slovan v období Veľkomoravskej ríše), ktoré sa vo výskumnom súbore nenachádza ani raz a onymum Sloven vo význame Slovák s okrajovým uplatnením. Ide o pôvodné pomenovanie etnika, ktoré sa postupne modifikovalo na novšiu podobu Slovák a ktorého základ zostal zachovaný vo feminíne Slovenka a adjektíve slovenský.¹⁴ Preferencia vlastného mena Slaviani, prevzatého z ruštiny, súvisí s bezprostrednou konotáciou slávy. Takýto výklad je verbalizovaný napr. v básni Zawiliňskému: „[...] *bár prevažuješ zeme polovic, / nik si ťa [Slavianstvo] neváži – Si hmlisté čosi, / len pojem, ktorý meno slávy nosí [...]*“/¹⁵ hoci etymologický výklad propria je nejasný. L. Králik¹⁶ uvažuje o motivácii názvom rieky Slawa alebo Sławica (význam mena by potom bol „obyvateľ pri rieke“, „obyvateľ krajiny bohatej na vodné toky“ a pod.), ale aj o motivácii slovom (Slavian, teda „ten, kto hovorí našim jazykom“). J. Rejzek¹⁷ pridáva motiváciu sluchom (Slavian, teda „ten, kto počuje a rozumie“). Okrem referencie etnonymom sa exponuje aj referovanie apelatívom rod/národ, príp. národy. Podstatné meno je adjektívne alebo menne rozvinuté a jeho atribúty vyplývajú z uvedenej konotácie (*slávne národy, slávské národy, národy slávy, slávsky rod*), odvodzujú sa od etnonyma (*rod slovanský*), vyjadrujú hraničnú kvantitatívnu mieru (*veľký národ, rod velikánsky, najväčší svetonárod, preveliký národ*), v propriálnom spojení konkretizujú (nad)národné rozporenie a vlastnosti (*padlí Slovania, nevoľní Slovania, nezmierni Slovania, úprímní Slovania*) a i.

b) obrazné stvárnenie Slovanov

Básnické zobrazenie Slovanov je predstavené s postupnosťou od antropomorfného princípu k naturomorfnému a reifickému. Antropomorfizácia je späť s básnickým usúvzťažnením Slovanov a **človeka**, a to na úrovni lapidárnej referencie i extenzívnejších pasusov. Denominačné prostriedky svojou sémantikou kódujú predovšetkým rast a progres: napr. *Slovan, dieťa útle → dedič mladučky → vážny plnoletý muž*; ale aj silu, množstvo či utrpenie (*obor, postrach, Prometej*). Predstava rastu úzko súvisí s exponovaním rodinného alebo iného zväzku, a to vo vzťahu k neslovanským národom (*Slavian – jeden zo synov neba a mladší brat Germána a Romána*), ale aj vo vzťahu medzi jednotlivými slovanskými národmi (*Slovania – matky Slávy čel'ad' úbohá*).

Portrétovanie Slovanstva ako človeka je späť predovšetkým s časťami ľudského tela uplatnenými pri antropomorfizácii. Obraz **hlavy** sa exponuje v ustálených, resp. nepôvodných kolokáciách (*zdvihnúť smutnú hlavu hor' ; víťazný veniec na hlave; od päty do hlavy*), ale aj v originálnych spojeniach. Ide napr. o antropomorfizovanú predstavu Boha (*Božia päst' ťa udrela v skráň*) alebo naturomorfizovanú predstavu osudu (*sudba ti vrýva blesky do temena ako oblak*) ako pôvodcov slovanskej bolesti v básni s incipitom Slovanstvo! teba sudba stíha (*Stesky*). Druhý príklad poskytnete básň Nesvorné deti! (prvotiny), v ktorej evidujeme metonymický významový posun (hlava ako časť tela → hlava ako život/človek): „*Koruna jedna prvá, jak to slnce;*

¹⁴ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, 2015, s. 539.

¹⁵ Hviezdoslav, P. O.: Sobrané spisy básnické 9. Dozvuky – Krvavé sonety. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1949, s. 95.

¹⁶ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 539-540.

¹⁷ Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Voznice: Leda, 2001, s. 583.

/koruna jednej na temeno hlave!“ / [...] / Koruna jedna!... Akože sa vmestia / do nej dve – či tri sebevoľné hlavy!?“¹⁸

Čo sa **tváre** týka, feminínium je uplatnené v synekdochickom význame človek/ľudia (známe *tváre*), ale predovšetkým vo význame prednej časti hlavy. Vtedy sa do popredia dostáva predstava tváre ako nositeľky duševných kvalít, k čomu môže dôjsť aj na rovine metaforického usúvzťažnenia so svetlom alebo ohňom (*veselá tvár; chcete dokázať, že z tvári nám škúli sprostota; tvár okružená jasnotou slnka*). Takýto význam kóduje aj syntagma *obledlé lice* v ranej básni Nový svet, kde je Slovan stavaný do roly martýra: „[...] že krváčaš jak mučeník boží; / to tvoje čisté meno / posmechom denne, v noci hanou ochrleno; / [...] že denne nová škrvna, nová plácha / na tvoje lice sadá obledlé – /“¹⁹

Spomedzi zmyslov sa najčastejšie manifestuje **zrak**, pričom plurálová podoba je použitá iba v obraze Slaviana otvárajúceho sklopené oči, inak je aplikovaná singulárová forma. Konkrétne ide o tento pasus v básni 6. júna 1872: „Zobúdz sa Slavian, zobúdz, / a hadu odrodilstva krk vykrúca; / zobúdz sa; ružová dennica / pri otvorení očí sklopených / pomáha mu – nežnou pravicom z líča – – /“²⁰ V odcitovanom úryvku môžeme sledovať antropomorfizáciu na viacerých úrovniach: jednak je to Slovanstvo štylizované do prebúdzajúceho sa človeka; jednak je to dennica štylizovaná do roly pomocníka vystierajúceho svoju pravú ruku k Slovanovi. Rovnako zaujímavá je zoomorfizácia pri stvárnení odrodilstva ako hada, ktorému Slovan vykrúti krk (keďže had nemá krčné stavce, do popredia sa dostávajú konotácie iných zvierat, príp. predstava vierolomného človeka ako „hada“). Neutrum oko vytvára kolokácie s adjektívami, ktoré svojou sémantikou participujú na budovaní nešťastných a trpiacich Slovanov (*krvavé oko, slzavé oko, zaslzené oko*), pričom pri stvárnení utrpenia môžu byť využité aj východiskové substantíva: napr. „Nech nie to: koľko nezmrhá sa sily, / zniesť muky, splaviť slz i krvi tok! /“²¹ alebo „[...] zora budúcnosti sviati, / keď tečú slzy, krv keď vymoká... /“²². Styčným bodom medzi podstatnými menami je v tomto prípade séma tekutosti. Obraz zraku/oka sa môže krížiť aj s obrazom sluchu/ucha: pozorujeme to napr. v apelovej (a imperatívnej) pasáži, v ktorej lyrický subjekt vyzýva Slovanov, aby videli a počuli následky svojej nejednotnosti: „[...] Sluch prilož: čuješ broja / hurt vlastného...? zrak otvor: pred ním stoja, / vid', samozhuby trosky, koľaje; /“²³

V súvislosti so zmyslami uvedieme aj lexému **jazyk**, pri ktorej uvažujeme o polysémii jazyka ako orgánu reči a chuti (*jeho [sveta] jazyk, jeho zuby na teba iskrí peklom zhuby*) a jazyka ako dorozumievacej sústavy istého spoločenstva (*spravodlivosť nechce rozumieť jazyku Slaviana*). Viacvýznamovosť je funkčne uplatnená na ploche básne 6. júna 1872, kde Hviezdoslav literárne spracúva národnostný útlak, využívajúc pri tom zoomorfný obraz slávikov, ktoré nechcú spievať svojim vykorisťovateľom: „Pohlitiť chcēju nás... Hja, my sme jedlom / toť, hľa, lukulským: naše jazyky / chutnajú veľmi, veľmi chutnajú. / Nechcú im spievať slávski slávici: / nech im na hodostoloch voňajú.../“²⁴ Prelínanie antropomorfného a zoomorfného princípu je posilnené predovšetkým plurálovou podobou životných maskulín, ale aj konotáciou ustálených spojení s verbatim spievať (napr. spievať tak, ako sa to niekomu páči).

¹⁸ Hviezdoslav, P. O.: Básnické prvotiny II. 1870 – 1872 a z básní nedatovaných. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956, s. 76.

¹⁹ Hviezdoslav, P. O.: Sobrané spisy básnické 11. Básnické prviesenky. Vzhľadanie. Rozličné básne. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1931, s. 420-421.

²⁰ Hviezdoslav, P. O.: Básnické prvotiny II., c. d., s. 172.

²¹ Hviezdoslav, P. O.: Sobrané spisy básnické 9, c. d., s. 97.

²² Hviezdoslav, P. O.: Stesky, c. d., s. 260.

²³ Hviezdoslav, P. O.: Sobrané spisy básnické 9., c. d., s. 96.

²⁴ Hviezdoslav, P. O.: Básnické prvotiny II., c. d., s. 171.

Nasleduje **hrud'**, ktorej výskyt sa spája s dvomi protichodnými atribútmi: fyzickou kondíciou (*vlastná hrud' ti krváca; driek ti truští vichrom; oproti tvojej hrudi rastú šípy a trne*) a myšlienkovým/emocionálnym nastavením (*rodný oheň do hrudi; lásku do hrudi; z hrudi bludov kľíči zrno pravdy*). Fyzické utrpenie evidujeme aj pri zobrazení tela ako celku, resp. jeho údov (*máš šípy v tele; máš rany na tele i na duši; máš moc vredovitých a chorých miest*). Protipólom je vyzdvihnutie fyzickej a intelektuálnej činnosti spojené s mravným apelom, pričom uzdravenie je možné iba na základe vlastnej iniciatívy: „Ty nemiluješ sa: *toť, pád tvoj, veru!* / [...] // *To skaza tvoja! – Nuž, a tvoja spása / čo? / [...] že údy pobratia sa / [...] / v spráž k práci, na predprseň k obrane... /*“²⁵, alebo: „*Len keď sa do žilôčky zmladiš, / keď napraviš sa do kosti: / [...] / Tu z chaosu jak vstaneš v plnom zdraví, /*“²⁶

Krv je prítomná aj pri básnickej aplikácii ustáleného spojenia „do poslednej kvapky krvi“ v ranej básni s incipitom *Kolo môj!* (*nedáme sa zachytiť prúdom sveta až do kvapky našej krvi*), alebo pri kreovaní kontrastu medzi živou, v žilách prúdiacou krvou a mŕtvou, preliatou krvou (*mŕtva krv tých, čo sa zlostne bili o Svätoplukovu korunu*), resp. zamrznutou/stuhnutou krvou. V tomto prípade dochádza k významovému posunu, pretože stuhnutá krv neodkazuje na strach až hrôzu (ako frazeologické spojenie „mrzne/tuhne mu krv v žilách“), ale v prvom rade na nezáujem a apatiu (*krv v žilách stíchla v rozhodnutom boji; najchladnejšia krv sa vzbúri; skrahlé vlny v žilách sa pohnú v beh*).

Okrem uvedeného je podstatné aj exponovanie **ruky** (hornej končatiny) a jej častí, ktoré je späté s dvomi významovými kategóriami. Prvou je pohyb, činnosť alebo uchopenie, kde sa do popredia dostáva vnázornenie dlane a prstov (*Slavianstvo tonieš, kto z brehu ti podá prst?; mocná ruka Svätopluka so šablou; Slavian má v rukách ružu*); a druhou je neschopnosť/ochromenosť, spojená so stvárnením vyklbenia, resp. zviazania, pri ktorom sa spolu s rukami realizuje aj predstava omráčených nôh (*voľných ramien ti nič nechromí a nôh nepodomlie; veď ste mu ruky a nohy opúťali; oblak ťa prívalom stríha z nôh*) a ktoré môže byť realizované aj v kladnom obsahovom zameraní (*keby sa tak dialo, zviazali by sa ruky nepriateľstva*). Uplatnené lexémy môžu v intratextovom kontexte nadobudnúť metonymický a synekdochický význam, čím sa kóduje pojem privítania, lásky, spolupráce a pod. (*bratské všade ruky; sväté, drahé ruky matky; ruky do rúk: stvorit' obruč, ktorá zem okrúti*). Protiklad medzi pravou a ľavou rukou sme nezaznamenali, ale evidujeme stereotypné vnímanie pravice ako symbolu pravdy (*na srdce pravú daj, svet s pravdou spoj*) alebo vlády (*v Slovanovej pravici je berla panujúca*).²⁷

Naturomorfiácia sa markantne vzťahuje na modelovanie Slovanov ako rastlín s rozlíšením troch základných skupín flórizáčnych metafor. Na prvom mieste je to obraz **stromu**: buď Slavian-stromu, na ktorom sú jednotlivé národy vetvami; alebo Slavianскеj štepnice/sadu, kde stromy predstavujú jednotlivé slovanské národy. Strom je zobrazený ako ľuďmi, nepriateľmi Slovanov zlomený, príp. zoťatý (*vyhubili ste celé korene, odťali celé vetvy nášho stromu; vylomíte pre seba jeden z našich národov; akoby slávsky kmeň bol kmeňom vína a bol pre jatky zrodený*), ale so zreteľom na slovenský národ aj ako ušľachtilý (*slovenský strom povýšiť v slavianскеj štepnici; [Slováci] sme milá vetev na Slavian-strome*).

²⁵ Hviezdoslav, P. O.: *Sobrané spisy básnické 9.*, c. d., s. 96.

²⁶ Hviezdoslav, P. O.: *Stesky (1903 – 191*)*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 201-202.

²⁷ K tomu napr. Foolen, A.: *The value of left and right*. In Lachlan Mackenzie, J. – Alba-Juez, L. (eds.): *Emotion in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019, s. 145-147; Martinek, S.: *Right and left or binary opposition as a cognitive mechanism*. In Magnusson, U. – Kardela, H. – Glaz, A. (eds.): *Further insights into semantics and lexicography*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007, s. 193-198; Pastorková, M.: *Jazykový obraz ruky v slovenskom jazyku a kultúre z pohľadu kognitívnej etnolingvistiky*. Príspevok na 31. kolokviu mladých jazykovedcov konanom 30. 11. – 1. 12. 2022 v Danišovciach, v tlači.

Nasleduje predstava rastu, kompatibilná s dospieváním pri antropomorfizácii, a to na línií **semienko** → **obilie/tráva** → **kvet** → **strom** (*zelenáme sa a o krátky čas kvitnúť budeme; len dať vzísť semenu a zlatým čelom sa nebies tkne; buďme najprv trávičky a trávy, potom krovinky, nakoniec háje slávy*). V ostatnom príklade je kvantitatívny posun od malosti k veľkosti posilnený deminutívnymi sufixami a ich následným nahradením sémou výnimočnosťou až majestátnosťou (slovom sláva). Platí pritom, že progres sa nevzťahuje iba na vertikálnu rovinu, ale aj na tú horizontálnu, ako to demonštruje napr. trojveršie: „*Navzdor tomu [opovrhnutiu zo strany neba] predsa sme sa zmohli, / zmohli sme sa, väčšia časť Európy / slovanským sa zbožím povlnieva* /“.²⁸

Posledné je zobrazenie Slovanov ako **buriny**, ktorú je potrebné – z pohľadu neprajníkov – vytrhať. Frekventovane k tomu dochádza formou prirôvaní (*trhali nás jak semä zlé, jak plevadlo, kúkol; plienili nás ako tú vrbínu*), ale aj metaforických usúvzťažnení (*pre cudzieho bolo si vždy hrach pozdĺž chodníka*). Podobne ako antropomorfné môžu aj rastlinné metafory kódovať nejednotu a utláčanie slovanských národov skrz obraz choroby: „*i neduh nielen na vyhnatom liste, / i na kvete – ba hlbšie dodola / on lezie rakom...* [...] /“.²⁹

Na rozdiel od fytoromorfných majú zoomorfné metafory ojedinelý výskyt, pričom sú aplikované singularne ako obraz ovčieho stáda, labute, vtáka, koňa a už spomenutého slávik. Štylizácia oviec koreluje s predstavou rozptýlenej čriedy (*stáda Slávy na svetovej pastve*), ktorá síce má svojich pastierov, ale aj tak je nejednotná (Žalm na tisícročnú pamiatku vierozvestcov sv. Cyrila a Metodeja). Nasleduje *slavianska labuť* ako symbol čistoty a bezúhonnosti v protiklade s hnevom a zlosťou (6. júna 1872), a druhovo neurčený vták, ktorého lyrický subjekt ironicky vyzýva k vyšklbaniu peria z krídel a definitívnemu zániku (Kolo môj!). Posledný je obraz divokého koňa, ktorý sa bráni skroteniu, ztročeniu a neslobode, pričom metafora je súčasťou komplexného obrazu slovanského mora zjednoteného s divým zvierateľom (Hýbe sa!, prvotiny).

Spomedzi naturomorfných obrazov neživej prírody a prírodných živlov sú najfrekventovanejšie práve trópy unifikujúce slovanské národy s **vodou**, najmä morom; ide o tzv. merinné metafory. S morom sa spájajú atribúty búrlivosti, nebezpečenstva, pohybu alebo rozmernosti, a to v dvoch významových polohách a zacieleniach: 1. proti utláčateľom (*prúd obrovský prekotíve neprajnícke hrádze; more netrpí klamlivú loď; máte slabé zdroje proti moru*), 2. proti sebe samému (*more sa zvíja v smrteľných kríčoch; morom lomcujú víchry v spôsob triašky; hladina mora sa trieska*). Okrem slávskeho mora a mora Slavianstva sme zaznamenali aj spojenia slávske rieky, slávske potoky, slavian-potoky alebo vzájomstva prúd. V cykle Severné žiare sa obraz vody a povodne kríži s obrazom **ohňa**: „*Čo Slovanstvo vytopí, vypáli – / tej povodne, toho ohňa niet!* /“.³⁰ Pozitívny autorský postoj korelujúci s obhajobou slovanských národov nie je vyjadrený prostredníctvom kontextových synonym oheň – voda, ale najmä prostredníctvom záporového slova odsunutého na koncovú, významovo nosnú pozíciu.

Medzi vlastnosti ohňa patrí spolu s atribútom tepla aj vydávanie svetla, exponované v tepelnej/svetelnej metafore *krb Slavianstva*, ktorý sťaby slnko svieti Slovákov a zohrieva ho svojimi plameňmi (Záblesk, prvotiny). Podobné to je pri kozmických metaforách (*Slovania, nově hviezdy, slncia; slaviansky meteor; slnko Slavianstva*), kým v minerálových metaforách je v popredí aspekt vysokej teploty: napr. „[...] [Slavianstvo] *hnev až nebeský / ťa vyhňou preženie, že stečieš zlatom* [...] /“;³¹ alebo rozmernosti a implicitne cennosti: „[more Slavianstva] *diamant*

²⁸ Hviezdoslav, P. O.: Básnické prvotiny II., c. d., s. 28.

²⁹ Hviezdoslav, P. O.: Stesky, c. d., s. 259.

³⁰ Hviezdoslav, P. O.: Básnické prvotiny II., c. d., s. 25.

³¹ Hviezdoslav, P. O.: Stesky, c. d., s. 201.

*ty veľiký, čo zem tá / rámom svojím vrúcne obruči! /“.*³² Reifické metafory sú marginálne, obmedzené na dva obrazy plavidla a jeden obraz prsteňa. Pre prsteň je charakteristická čistota, lesklosť a vzácnosť (6. júna 1872), zatiaľ čo loď v *Krvavých sonetoch* a v básni *Kolo môj!* figuruje ako ustálená konceptualizácia života:³³ „[Bože] *och, dovol' nazrieť v tmaň mi budúcnosti: / jak z toho strašného vlň príboja // Slavianstvo vyjde? loď jak statná, bdelá?* /“³⁴ a „*Pochybujeme-li? [o tom, že nám svitne krajší deň] Nuž stiahnime / našeho žitia loďky vetrlá, / a spustíme sa na vlny i bez vesla [...]* /“.³⁵ Podnet k stiahnutiu plachiet a odhodneniu vesiel je ironický a jeho cieľom je povzbudenie k viere a vytrvalosti.

Základom metafory je tzv. bázová vlastnosť, sémantický derivačný základ, alebo opakovaný obsahový komponent zastúpený v sémantike obraznej i neobraznej zložky.³⁶ Pri usúvzťažňovaní Slovanov s entitami ľudskej, prírodnej alebo vecnej domény sa ako bazálne profilujú sémy MNOŽSTVA (progressu) a SILY (aktivity, nebezpečenstva) v antropomorfných (hrud', ruka, krv), ale aj naturomorfných metaforách (obilie, kvet, strom, kôň, voda). Opozitný význam reprezentuje séma UTRPENIA (smútku, hriechu, ničenia, smrti) v obrazoch ľudskeho tela (najmä hlavy, ale aj hrude) a vo fytoomorfných zobrazeniach stromu a buriny. Na druhej strane sa sémy morálnej ČISTOTY (krásy, drahocennosti) a VLÁDY (slávy, víťazstva) vzťahujú nielen na antropomorfné, fytoomorfné alebo zoomorfné, ale aj na kozmické, minerálové a reifické pripodobnenia (labuť, slnko, hviezda, prsteň). Zistenia súčasne demonštrujú kognitívnu podstatu metafory, ktorá nie je iba lexikálnym prostriedkom, ale predovšetkým fenoménom ukotveným v ľudskom myslení. Artikulačné mechanizmy ukazujú na antropocentrický charakter jazyka, v ktorom sa pri metaforizácii uplatňujú pojmy telesnej, zmyslovej a kultúrnej skúsenosti. Prevalha antropomorfných obrazov koreluje s tendenciou „poľudštit“ zvieratá, veci alebo abstraktné fenomény, akým je národ.³⁷ Na druhej strane naturomorfné a reifické zobrazenia čerpajú zo senzuálneho vnímania fauny, flóry, prírodných živlov alebo predmetov, ktoré sú štruktúrované inak než ľudská doména.

c) gramatické opozície

V tejto časti je pozornosť upriamená na verbálne kategórie, keďže z hľadiska valenčnej syntaxe – a v rámci predikatívnej syntagmy – sú jadrom výpovede slovesá.³⁸ Pri analýze postupujeme od kategórie osoby a čísla k slovesnému času a spôsobu. Slovesá v prvej osobe frekventovane kódujú národnostný útlak a kladné charakterové rysy pri glorifikácii, pričom lyrický subjekt sa so Slovanmi unifikuje a figuruje ako hovorca etnického spoločenstva (*nepoznáme chvastavosť; vieme byť milostiví; ubúdame a pustneme v Európy náruči*). Druhá osoba sa dominantne vzťahuje na kritiku spojenú s mravným apelom a výzvou k činu a náprave (*ty nemiluješ sa; zval' nebeborné modly; spomeňte denne na smrť Polabcov*).³⁹ Tretia osoba sa najčastejšie spája s obhajobou Slo-

³² Hviezdoslav, P. O.: *Básnické prvotiny II.*, c. d., s. 95.

³³ Vaňková, I.: „Ta černá kára se můj život nazývá.“ Ke konceptualizaci života v českých písňových textech. In Jílková, L. – Mrázková, K. – Özörencik, H. (eds.): *Jak je důležité mítí styl*. Pocta Janě Hoffmannové. Praha: NLN, 2020, s. 290, 296.

³⁴ Hviezdoslav, P. O.: *Krvavé sonety*. Martin: Matica slovenská, 1952, s. 46.

³⁵ Hviezdoslav, P. O.: *Básnické prvotiny II.*, c. d., s. 144-145.

³⁶ K tomu pozri napr.: Dolník, J.: *Lexikálna sémantika*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1990, s. 93-94; Dolník, J.: *Lexikológia*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2007, s. 66-67; Krupa, V.: *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 25.

³⁷ Geeraerts, G.: *Teorie lexikální sémantiky*, c. d., s. 209, 212; Vaňková a kol.: *Co na srdci, to na jazyku*, c. d., s. 64.

³⁸ Porovnaj Panevová, J. a kol.: *Mluvnice současné češtiny 2*. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu. Praha: Karolinum, 2014, s. 20.

³⁹ Dnes neexistujúce etnikum, ktoré zaniklo počas germanizácie v desiatom až trinástom storočí, figuruje v básni *Zawilińskému ako výstraha*. Podobnú obsahovú náplň má štvorveršie v básni *Mám nádej* (prvotiny): „*Iný to bol čas Slovanov polabských – / lež vrátil-li sa: nie mniej s nami* [Slovákmi] / *zhynú len, jak s tými zahynúl mohli, / naša reč, zvyk, duch, modly s Tatrami!* //“ . Hviezdoslav, P. O.: *Básnické prvotiny II.*, c. d., s. 260.

vanov, prelínajúcou sa s opisom ich bezútešného stavu, ale aj s prízvukovaním nádeje (*Slavian tiež raz vstane k boju; či Slavianstvo je len sberba, nad ktorou sa vždy má zvlíjať korbáč?; zem Slaviana vypadla vlasti z náruče*). Kým je adresnosť v druhej osobe smerovaná na samotných Slovanov, v tretej osobe cieľi najmä na Boha a na utláčateľov, ale okrajovo aj na slovenský národ a bližšie nešpecifikovaných percipientov. Apel na Boha koreluje s prosbou o milosť, ochranu alebo jednotu (*daj, by poznalo sa stádo Slávy; zavaruj Slavianstvo od zla; odpusť mu, ho zdrž a zachovaj*), pričom na druhej strane spektra sa nachádza pripomínanie krívd a blížiacej sa odplaty (*beda vám, falošní pomocníci, ktorí ste Slovanovi klamali; pripravili ste Slovana o dedičstvo; Slavianstvo prezrie vaše účty*). Nesúlad medzi Slovanmi a ich nepriateľmi, príp. celým neslovanským svetom, je reflektovaný aj v sémantických opozíciách a kontrastoch, ako napr. *svet iný hoduje, ty hlady mrieš; civieš, cicané jak od upiera, a iný dužie svet; vľavo si choďte, vpravo pôjdeme my*.

Podstatné je varírovanie gramatickej kategórie pri prvotnom stotožnení lyrického subjektu so Slovanmi a následnou apelovou dištanciou; tento jav evidujeme v skorej básni Slovania! : „*Rod veľikánsky, veľkí sme, Slovania – / lež nač’ chlúba?! / [...] // Čo bude z nás?... Ja sa vás toto pýtam. / [...] / V odpovedi tej vyjavte vašich / dobrých činov a zlých činov spoved’*“.⁴⁰ Stryedanie slovesných osôb je základom dialogickosti, event. štylizovanej dialogickosti: v prvom prípade ide o striedanie replík medzi lyrickým subjektom a Slovanom. Ako príklad poslúži báseň *Nový svet*, ktorá je vystavaná na opakovaní otázky a varírovaní odpovede, napr. „*Kde si, môj Slaviane? / – Neboj, na pevnej pol’ane! / “*.⁴¹ V druhom prípade lyrický subjekt reprodukuje v texte nezaznamenané otázky dialogického partnera, čím dochádza k modifikácii slovesnej osoby. Spomenieme aspoň báseň *Kolo môj!*, komponovanú ako príhovor vnútrotextového básnika k topolu, príp. ako jeho „rozhovor“ so stromom: „*Čo sme?... Ach, málo, svätú pravdu máš! / Ako sa máme?... Smutno – spomenúť! / Čo všetko schádza nám?... Na to niet počtu! / “* atď.⁴²

Čo sa kategórie čísla týka, singulárovú podobu s menom *Slavian/Slovan* spájame jednak so synekdochickým významom singuláru za plurál (*spravodlivosť mlčí pre Slaviana*), jednak so skonkrétňujúcou predstavou slovanských národov ako človeka, jeho celistvého tela, intelektuálnej činnosti, manuálnej práce a i. (*Slovan do skutku, do slova má všetko splatiť*). Séma jednoty sa do popredia dostáva aj pri tzv. hromadnom singulári, uplatnenom v kolektívach *Slavianstvo/Slovanstvo/Slávstvo*, kde je síce aspekt množstva explicitne prítomný, ale dominuje tu pojem jedného celku, resp. kolektívu (*Slavianstvo stiha nešťastie za nešťastím*).⁴³ Opačná situácia nastáva v spojeniach s plurálovou podobnou *Slaviani/Slovania*, ktorá na jednej strane akcentuje príslušnosť vnútrotextového autora k etniku (*my Slovania sme rýdži*), na druhej strane uprednostňuje pojem množstva pred pojmom jednoty: „*Čo najhoršieho mohol vykonať, / vykonal na Slavianoch ľúty svet! / Mučedníkov kolkých z nich vyviedol, / a kolkých spútal z nich si otrokov! / “*.⁴⁴ Zo štylistického hľadiska je zaujímavé aj varírovanie čísla na ploche poetického textu, najmä v závere. Týka sa to komunikátu *Nový svet* s referenčným substantívom *Slavian*, ktoré je na konci nahradené zamlčaným plurálovým korelátom a lexikálnym zdôraznením kvantity – „*Kde si [môj Slaviane]? / Tu dolu bez počtu sme, ale svoji!*“ //.⁴⁵

⁴⁰ Hviezdoslav, P. O.: *Básnické prvotiny I. 1868 – 1869* [online]. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955. Dostupné na internete: <https://zlafond.sme.sk/dielo/1699/Orszagh-Hviezdoslav_1869-1/1>.

⁴¹ Hviezdoslav, P. O.: *Sobrané spisy básnické 11.*, c. d., s. 421.

⁴² Hviezdoslav, P. O.: *Básnické prvotiny II.*, c. d., s. 144.

⁴³ Cvrček, V. a kol.: *Mluvnice súčasné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2015, s. 169; Ružička, J. a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 147.

⁴⁴ Hviezdoslav, P. O.: *Básnické prvotiny II.*, c. d., s. 169.

⁴⁵ Hviezdoslav, P. O.: *Sobrané spisy básnické 11.*, c. d., s. 423.

S tým súvisí skutočnosť, že (hlavne imperfektívne) slovesá v bezpríznačnom tvare prítomného času a oznamovacieho spôsobu vyjadrujú prebiehajúci a neukončený dej a kódujú stav/aktivitu slovanských národov (*Slavianstvo ide k hrobu; Slavianstvo stoná; snívame sen svätej budúcnosti*). Na druhej strane préteritum koreluje s minulými, ukončenými dejmi (*nebo opovrhlo Slavianom*), ktoré môžu pretrvávať do súčasnosti (*Svätoplukovo pokolenie hliveľo a hlivie v manstve*). Vo futúre nedokonavých sloviess sa zas pojem nádeje prelína s pojmom istoty, a to aj napriek nerealizovanému (len želanému a očakávanému) deju v čase výpovede (*Slavian zasadiť palmu pokoja na zemi*).⁴⁶

Emocionálno-expresívne modelovanie slovesných umeleckých textov súvisí s uplatnením imperatívu a kondicionálu, ktorými autor vyjadruje svoj postoj k tematizovanému výseku objektívnej reality.⁴⁷ Rozkazovacie vety participujú na adresnosti smerom k národom a ich utlačiteľom (*ukáž svetu, kto je podlý!*), zatiaľ čo sa podmieňovacie vety vzťahujú na Slovanov a na potenciálne ukončenie ich nepriaznivého stavu. Týmto aspektom sa kondicionál líši od indikatívu, kódujúceho pretrvávajúceho nežiaduceho stavu (napr. *že by sme mali mať vždy prázdne sypárne vs umierame od hladu*). Na expresívite lyrických komunikátov sa podieľajú aj exklamatívne a interogatívne konštrukcie, ktoré plnia viaceré funkcie.⁴⁸ Pri opytovacích vetách je dominantné zacielenie na vnútrotextového percipienta: v týchto prípadoch lyrický subjekt buď nedostane odpoveď, pretože tá je zrejmá (*Nezelenal by si sa novým listím, keď prišla nová jar?*), alebo zastená (*Kde pre Slavia pomoc, spása naporúdzí?!*), resp. subjekt odpovedá namiesto adresáta (*Boh stvoril by len pre zahynutie tak veľký národ na malej zemi? Nie!*). Otázky s nevyvedanou, ale anticípovanou odpoveďou (tzv. údivové a rečnícke otázky) vyjadrujú prevrpenie, nesúhlas, výzvu, hodnotenie, vzťah a pod.⁴⁹ Zisťovacie/doplňovacie konštrukcie nadobúdajú na niektorých miestach filozoficko-úvahový charakter (*Kto zná, čo kniha tají na ťarchu Slavia?*), vyznačujú sa fatickosťou (*Či už chápete?*), sú reakciou na vnútrotextové dianie bez apelačného módu (*Čo to bleslo? To anjel preletá*) atď.

V Hviezdoslavovej nadosobnej lyrike sa interogativnosť frekventovane kríži s exklamativnosťou. Tento prekrýv je interpunkčne označený výkričníkom a otáznikom, pričom emocionálnosť zvolaní súvisí s ich lapidárnosťou. Krátke vety – ktoré môžu byť slovesné alebo menné; singulárne exponované alebo zduplikované – sa obsahovo vyprázdňujú a do popredia sa dostáva ich expresivita, kým v rozsiahlejších konštrukciách sa modalita vyvažuje sémantickou náplňou. Na ilustráciu uvádzame pasus z básne Nesvorné deti!: „*No dost, oj, dost už bolo trestu, kvilby, / čo zanechali nám nesvorní bratia! / Dost, dost, dost!... [...] / Preklinám teba, Golgota múk našich! / [...] / Preklinám!... [...] /*“.⁵⁰

Textotvorná funkcia verb ako morfológických štýlém je spätá s autorským postojom premetnutým do realizácie slovesného deja.⁵¹ Perspektíva lyrického subjektu a jej nuansy (napr. na osi my – vy) sa prelínajú s pozitívnym/negatívnym vzťahom k vnútrotextovému percipientovi, pričom zmena perspektívy podmieňuje aj zmenu hodnotenia. Nesúlad medzi obsahom a formou zas umožňuje akcentovanie jednoty Slovanov na pozadí ich množstva,⁵² kým diskrepancia medzi časom lyrického subjektu v texte a časom tvorby a percepcie textu participuje na nadčasovosti

⁴⁶ Žigo, P.: Kategória času. In Dolník, J. (ed.): Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, 2010, s. 170.

⁴⁷ Findra, J.: Štylistika súčasnej slovenčiny, c. d., s. 111.

⁴⁸ Bližšie pozri: Ivanová, M.: Syntax slovenského jazyka. Prešov: Prešovská univerzita, 2016, s. 207-209.

⁴⁹ Ivanová, M.: Syntax slovenského jazyka, c. d., s. 220.

⁵⁰ Hviezdoslav, P. O.: Básnické prvotiny I., c. d.

⁵¹ Čermák, F.: Lexikon a sémantika. Praha: NLN, 2010, s. 169; Findra, J.: Štylistika súčasnej slovenčiny, c. d., s. 109.

⁵² Mistrík, J.: Štylistika. Bratislava: Veda, 2021, s. 161.

slovesného umenia.⁵³ So zreteľom na sledované kategórie konkretizujeme sémantické a gramatické opozície, ktoré síce neplatia paušálne, ale ktoré funkčne zachytávajú tendovanie lyrických komunikátov: DEKLARÁCIA v mene Slovanov ↔ APEL na Slovanov ↔ OPIS rozpoloženia Slovanov (dominantne sa prejavuje slovesná osoba), JEDNOTA Slovanov ↔ MNOŽSTVO Slovanov (slovesné číslo), NEGATÍVNY ↔ POZITÍVNY STAV (slovesný čas) a ZÚFALSTVO ↔ NÁDEJ (slovesný spôsob).

Náčrt hodnototvorných aspektov

Axiologická úroveň sa vzťahuje na posun od všeslovanskej vzájomnosti a panslavizmu k reakčnosti a polemickosti, pričom podoba a rozsah textového súboru umožňuje odprezentovať stručné zovšeobecnenie jeho hodnotovej orientácie. Ideologická tendencia a jej následné prekonávanie sa manifestuje vo väčšom, tematicky zjednotenom vnútrotextovom kontexte a nie je obmedzená na obsahovo a formálne uzavreté jednotky. Z tohto dôvodu neuvažujeme o lexémach, ale o širšie koncipovaných motívoch a motivických okruhoch. Iný prístup uplatňuje napr. P. Molnárová, ktorá spája hodnototvorný rozmer s kontextovou aktualizáciou lexikálneho významu, frekvenciou, kolokáciami a funkčným uplatnením slov.⁵⁴ Vzhľadom na datovanie a obsahovú výstavbu básní so slovanskou tematikou môžeme konštatovať, že fenomén Slovanstva je najzastúpenejší v skorom, tzv. kežmarsko-prešovskom období literárneho vývinu, a postupne sa z umeleckého kánonu vytráca. Koreluje to s Hviezdoslavovým názorovým odklonom od martinského centra.⁵⁵ V tejto súvislosti rozlišujeme jednak básne s panslavistickými impulzmi (32 textov z obdobia 1868 – 1898, pričom 27 bolo napísaných do roku 1872); jednak básne s ohlasom globálnych udalostí (desať textov z obdobia 1905 – 1914, ktoré sú reakciou na poľsko-litovské povstanie alebo celosvetovú vojnu).

Rané komunikáty sa vo vzťahu k Slovanstvu prejavujú ako oslavné, vyzdvihujúce jeho morálnu veľkosť, kvantitatívny rast, duchovný progres, ale aj významné skutky, pričom kritické modelovanie je sporadické. Týka sa napr. skladby Nesvorné deti!, čerpajúcej z naratívu o nejednote Svätoplukových synov (*Svätoplukove deti liali bratskú krv; o dedičstvo pripravili ľud; stroskotali trón Veľkej Moravy*), alebo básne Slovania! (*válčime proti sebe; sme malí v svornosti; rútime sa k mohylnej jame*). Vo väčšine umeleckých textov pred prelomu storočí sa do popredia dostáva nesúlad medzi pozitívnym charakterom Slovanov na jednej strane; a ich negatívnym rozpoložením, útlakom zo strany okolitých národov alebo Božím odmietnutím na strane druhej: napr. „*Či vraždili sme snáď tak, ako vy? / – Ach, skorej seba sme my márnili – /*“.⁵⁶ Východisko z negatívneho rozpoloženia sa profiluje ako abstraktné, a to aj v prípade adresných viet alebo všeobecne platných deklarácií (*krvavý deň víťazstva slávskeho, prid' čím skôr!; kto seje, musí raz aj žať!; som Slavian uviaznuvší do poroby: jak nečakať spásy zjavenie?*).

Integračnú funkciu plní vo vzťahu k slovanským národom opis spoločných, ale subjektívne interpretovaných a účelovo dotvorených dejín, spolu s pozitívnymi a negatívnymi udalosťami, ktoré ich vytvárajú.⁵⁷ Odhliadnuc od básne Nesvorné deti! evidujeme v Hviezdoslavových prvotinách oslavný obraz Veľkej Moravy, Cyrila a Metoda, Rastislava alebo Svätopluka (*bo-*

⁵³ Čmejrková, S.: Jazyk a dialog. Výbor z textů. Praha: NLN, 2019, s. 60-61; Huang, Y.: Pragmatika. Praha: Karolinum, 2019, s. 176; Macurová, A.: Komunikace v textu a s textem. Praha: Univerzita Karlova, 2016, s. 36.

⁵⁴ Molnárová, P.: Hodnoty ideológie socializmu optikou vybraných lexém. In: Jazyk a kultúra, 2020, roč. 11, č. 41-42, s. 91-92.

⁵⁵ Gbúr, J.: Hviezdoslav a česká poézia. Prešov: Náuka – Gustáv Moško, 1998, s. 12.

⁵⁶ Hviezdoslav, P. O.: Básnické prvotiny II., c. d., s. 168.

⁵⁷ Škvarna, D.: Cesta moderných slovenských dejín. Štúdie k utváraniu modernej slovenskej identity a politického myslenia. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2007, s. 134.

hatierska stopa Svätoplukovej nohy; bohumilý kráľu Rastislave... Hospodin porozumel tvojim túžbam [aby ľud počul o Bohu vo svojej reči]; Cyril a Metod kráčajú mužne brehmi Dunaja). Bezprostredný príklon k všeslovanskej vzájomnosti je usúvzťažnený s dôrazom na budúcnosť slovenského národa a dobovej civilizácie: napr. „[Národ môj!] nespust' sa tedy nádejnými prsty / [...] všeslavianstva / najmohutnejšej v svete nádeje: /“⁵⁸ alebo „V tom [Slavianstve], v tom, hľa, skrytá oná sila, / čo uschoval Boh z milosti, / by sveto-žitie obnovila! //“⁵⁹. Rovnaký axiologický rozmer je prítomný v básňach dedikovaných J. Kollárovi pri príležitosti stého výročia narodenia a desiateho výročia úmrtia: napr. „to [miesto], kde pred sto / rokmi skromná kolisočka stála, / [...] / Kollára nám darovala! / ba nie len nám, hŕstke v okršleku / zemskom – – vše-všeslavianskemu rodu! /“⁶⁰. Kollárovej vízie o perspektívnej budúcnosti slovanských národov v prípade ich duchovného zjednotenia sa dovoľáva lyrický subjekt aj v 26. znelke *Krvavých sonetov*: „Či prorocstvo má zlyhať Kollárovo? – / [...] / [Bože, nevstupuj] s ním [Slavianstvom] v súd, lež daj mu žiť a Tvoje slovo / zvestovať svetu – [...] //“⁶¹.

Zatiaľ čo sú autorove prvotiny kompatibilné s dobovou ideológiou a vyznačujú sa všeslovanským zameraním, v neskorších dielach sa do popredia dostáva reakčný a polemický aspekt: reakcia na Krvavú nedeľu (22. 1. 1905), ruskú revolúciu v rokoch 1905 – 1907, prvú svetovú vojnu; alebo polemika s básňou A. S. Puškina s názvom *Osočovateľom Ruska*. Vlnu kritiky voči impériu spustilo Novembrové povstanie, ktoré prebehlo na prelome rokov 1830 a 1831 a ktoré bolo násilne potlačené – napr. francúzske periodiká sa otvorene zaoberali možnosťou vojenskej intervencie proti Rusku.⁶² Puškin v menovanej básni spracúva odpor voči ruskej nadvláde v Poľsku a Litve, pričom na úrovni básnickej imaginácie stvárňuje menšie národy ako potoky, ktoré sa buď vlejú do mora a zjednotia sa pod ruským patronátom, alebo toto more vyschne a prítoky s ním: „*Кто устоит в неравном споре: / Кичливый лях, или верный росс? / Славянские ль ручьи сольются в русском море? / Оно ль иссякнет? вот вопрос.* //“⁶³ Citované verše predstavujú tzv. puškinovskú otázku, na ktorú Hviezdoslav odpovedá v básni *Zawilińskému láskou a spravodlivosťou*, pričom si nevyberá ani jednu z uvedených možností, ale dopĺňa tretiu alternatívu: „*Тým [lásky prstom] rozmotajte zatrhnutý vzdory / hen ‚vopros‘ puškinský, tak riešte ho / a najsamprv! – a iné lahnú spory – / [...] / Je príliv-odliv predsa vlastný mori; / nač prítok ešte zo žíl záhoria? /“*⁶⁴.

Spisovateľovo vyhranenie voči rusocentrickému panslavizmu je zreteľné aj v 28. znelke protivojnového cyklu, kde básnická argumentácia koreluje s aplikovaním všeslovanskej vzájomnosti v kollárovskom význame: „[...] *vzâjomstva prúd, teká po priestore, / zhrádzajúc lieňou v bahne stojatom... / Nuž, vyschnúť nemusí ni ducha more, / ni potoky zájst' ducha v mori tom! [...] //“*⁶⁵. Na druhej strane je v 29. sonete problematika národnej a nadnárodnej príslušnosti zavŕšená príklonom k harmonizujúcemu riešeniu: „*som patriota, bárs som Slavian pritom! / [...] // som v srdci zladil svätý dvojný cit.* //“⁶⁶.

Reakčné básne sa zároveň vyznačujú dvomi konštantami: prvou je zobrazenie nedostatkov a fatálnych omylov Slovanov, ktoré „vyvažujú“ ich prenasledovanie a národnostný útlak; a dru-

⁵⁸ Hviezdoslav, P. O.: *Básnické prvotiny II.*, c. d., s. 173-174.

⁵⁹ Hviezdoslav, P. O.: *Sobrané spisy básnické 11.*, c. d., s. 333.

⁶⁰ Hviezdoslav, P. O.: *Sobrané spisy básnické 2. Oddiel lyrický.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1928, s. 336.

⁶¹ Hviezdoslav, P. O.: *Krvavé sonety*, c. d., s. 48.

⁶² Figes, O.: *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891 – 1924.* Praha: Beta – Dobrovský, 2000, s. 190; Pečenka, M. – Luňák, P. a kol.: *Encyklopedie moderní historie.* Praha: Libri, 1999, s. 280.

⁶³ Puškin, A. S.: *Sočinenija. Tom pervyj.* Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1954, s. 306.

⁶⁴ Hviezdoslav, P. O.: *Sobrané spisy básnické 9.*, c. d., s. 97.

⁶⁵ Hviezdoslav, P. O.: *Krvavé sonety*, c. d., s. 50.

⁶⁶ Hviezdoslav, P. O.: *Krvavé sonety*, c. d., s. 51.

hou je exponovanie východísk z tejto nepriaznivej situácie. Najväčším zlyhaním je nejednota slovanských národov, ktorá je umelecky spracovaná ako nesúlad častí ľudského tela (*zbor tvojich údov trvá v rozpore... hneď pre Boha sa prieš, hneď pre literu*), ale najmä ako explicitne (*brat má sváry s bratom*) alebo implicitne pomenovaný bratovražedný boj (*tvoj hriech je Kainov hriech*). Biblické antroponymum sa pritom nevzťahuje len na akt vraždy, ale aj na trest za zlý skutok, ktorým je zdeformovanie tváre (*Slavianstvo je udreté v skrňa ako potomstvo Kaina za krv Ábela*), alebo túlanie sa po zemi bez odpočinku (*Slovan sa ako Kain potlka v púšti*).⁶⁷ Východisko tkvie vo vlastnej činnosti Slovanov (*precitni; pracuj; neblúd; chráň*), resp. v ich mesianistickom poslaní (*spása závisí od obetí a nový svet povstane z krvi*), ktoré je v *Krvavých sonetoch* nahradené apelovaním na Boha ako na jedinú zvrchovanú entitu (*nedaj Slavianstvu v tej próbe podľahnúť*). Pre reakčné texty je typické nuansovanie medzi spásanosnosťou Boha a zachraňujúcim potenciálom samotných Slovanov (*len v tebe [Slovanovi] je tvoja spása*), ktoré je bezprostredne späté s ďalšími božskými atribútmi; čiže nielen s predstavou pomáhajúceho, ale aj trestajúceho alebo mlčiaceho Boha: napr. „*A svetom pustím sa ký všehoj [pre Slavianstvo] hl'adať / [...] / niet porady... svet mlčí, mlčí Boh! /*“.⁶⁸ Navrhované riešenia sú zároveň výrazom autorovho postupného oboznamovania sa s aktuálnym spoločenským javom alebo situáciou, ktoré je sprevádzané neistotou, nerozhodnosťou alebo nekomfortnosťou. Ako píše S. Šmatlák,⁶⁹ hviezdoslavovské možnosti záchrany len akcentujú spisovateľovo skutočné tápanie pri posúdení nových fenoménov.

Záver

Sonda zameraná na výrazové stvárnenie Slovanov a slovanskej vzájomnosti v národno-spoločenskej poézii P. O. Hviezdoslava ukázala prevahu metafor nad priamou denomináciou. Tendenciou je prostredníctvom básnických obrazov priblížiť fenomén slovanských národov, čo koreluje s antropocentrickým postulátom kognitívnych vied. Na úrovni lexikálnych štýlém sa ako dominantný prejavil antropomorfný princíp, ktorý bol doplnený naturomorfným a okrajovo aj reifikčným artikulačným mechanizmom. Na druhej strane morfo-syntaktické štýlemy participovali na akcentovaní jednoty, alebo množstva Slovanov; pozitívneho, alebo negatívneho stavu; beznádeje, alebo budúcich perspektív; a deklarácie, deskripcie, alebo apelu.

Zloženie výskumnej vzorky potvrdilo, že vplyv ideológie je sústredený v Hviezdoslavovej skoršej tvorbe, kde súvisí s explicitnosťou panslavistických myšlienok, budovaním kontrastu medzi veľkosťou Slovanov a ich útlakom, integračnou funkciou (vy)konštruovanej slovanskej minulosti a symbolov, ale aj s futuristickými víziami. Naproti tomu sa neskoršia spisba vyznačovala reakčným, kritickým a polemickým aspektom, ktorý zosúladuje prenasledovanie Slovanov s ich vlastnými zločinmi a na úrovni literárnej komunikácie navrhuje činnostné riešenia. Tieto zistenia spadajú do širšie koncipovaného výskumu, sústredného na presah extralingválneho kontextu do Hviezdoslavovej nadosobnej lyriky, pričom reflektujú oslabovanie ideologického vplyvu a zintenzívnenie kriticko-polemického aspektu básní so slovanským zameraním.

⁶⁷ Porovnaj: „[...] Ty [Hospodin] ma dnes vyhánaš z pôdy a budem sa skrývať pred tebou. Budem sa nepokojne potulovať po zemi; ktokolvek ma stretne, zabije ma. [...] Hospodin poznačil Kaina, aby ho nikto, kto ho stretne, nezabil [...]“ (Genesis 4, 14-15). Podľa: Biblia. Slovenský ekumenický preklad. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2018, s. 22.

⁶⁸ Hviezdoslav, P. O.: *Sobrané spisy básnické 9.*, c. d., s. 96.

⁶⁹ Šmatlák, S.: *Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 335.

**„In those long nights I think about you for a long time, Slavonicity, our world thou!“
Slavs and Slavic reciprocity in the expressive plan of P. O. Hviezdoslav's lyrics**

Vladimíra Vrajová

The paper deals with the projection of superpersonal determinants (namely the ideology of Slavic reciprocity) into P. O. Hviezdoslav's poetry with national and social themes. Attention is focused on Hviezdoslav's superpersonal poetry, precisely through the prism of the linguistic-stylistic representation of Slavs and Slavic reciprocity. The core is the expressive structure of the poems (at the lexical and morpho-syntactic level), but their thought construction is also taken into account. The influence of ideology is concentrated in Hviezdoslav's earlier work (the so-called Prešov-Kežmarok period), and correlates with the explicitness of the ideas of Pan-Slavism. In contrast, his later work is characterised by a reactionary, critical and polemical aspect. In concretizing the idea of Slavic peoples, the anthropomorphic principle is dominant at the level of poetic imagery, which is complemented by the naturomorphic and rheific articulatory mechanism. In the metaphorical unification of the Slavs with entities of the human, natural or material domain, the themes of multiplicity, power, suffering, purity and domination are profiled as basal. Analysis of the poems with regard to verbal categories reveals grammatical and semantic oppositions, such as unity – quantity, despair – hope; positive – negative state; declaration and description – appeal.